

GLADIJATOR

Tajna istorija rimskih robova ratnika

ALAN BEJKER

Prevela
Žermen Filipović

Laguna

Naslov originala

Alan Baker

THE GLADIATOR

The Secret History of Rome's Warrior Slaves

Copyright © Alan Baker, 2000

Translation Copyright © 2009 za srpsko izdanje, LAGUNA

*Ova knjiga posvećena je Polu Hjuzu,
za dugogodišnje prijateljstvo*

SADRŽAJ

Uvod	9
Prvo poglavlje: Dužnost prema mrtvima	17
Drugo poglavlje: Deo politike	41
Treće poglavlje: Kako ubiti, kako umreti	53
Četvrto poglavlje: Spartakova pobuna	71
Peto poglavlje: Kurionov pokretni amfiteatar	79
Šesto poglavlje: Carstva haosa	87
Sedmo poglavlje: Dvoboji na smrt	95
Osmo poglavlje: Bitke na vodi	101
Deveto poglavlje: Borbe sa zverima	111
Deseto poglavlje: Carevi koji su se borili kao gladijatori .	127
Jedanaesto poglavlje: Užasi pogubljenja	141
Dvanaesto poglavlje: Jedan dan na igrama	165
Trinaesto poglavlje: Kraj okrutne ere	211
Rečnik	223
Bibliografija i preporučena literatura	229

Uvod



Stari Rimljani su voleli gladijatore. Voleli su ljude, oružje, borbu i krvoproliće. Takođe su voleli smrt. Pod žestokom vrelinom mediteranskog sunca, Rimljani su se radovali krvi mrtvog i umiranju, jer su tako pokazivali vrline koje su njihovoj civilizaciji učinile velikom i moćnom. Prema patnji i smrti pokazivali su vrhunski prezir.

Slavni amfiteatri Rima i njegovih provincija obično su bili prepuni gledalaca koji su posmatrali krvave borbe, kako između samih gladijatora tako i između gladijatora i čitavog niza divljih i opasnih životinja. Strašno nasilje vrebalo je u arenama u obliku mača, strele, trozupca, zuba i kandže, i sa silinom koju danas jedva možemo i zamisliti. U stvari, kako ćemo videti, borbe između samih gladijatora, u kojima je izginulo na hiljade ljudi, nikako nisu bile najkrvožedniji deo predstave. Kasnijih godina im je prethodio lov na divlje životinje, gde su se borili sa svirepim zverima i često pobeđivali, ali ponekad bi i skončali rastrgnuti na komade. Arena je takođe bila mesto javnih pogubljenja gde su goloruke muškarce i žene bacali zverima. Njihovo mrcvarenje je izazivalo klicanje i aplauze gledalaca; užasavanje ili čak blaga

uznemirenost pred takvim prizorima smatrani su žalosnom i nerimskom slabošću.

Sami gladijatori bili su superzvezde svoga vremena za kojima su čeznuli i žene i muškarci. Kako su imali status slavni ličnosti, kad god bi se pojavili na ulici, pratile su ih gomile obožavalaca. U isto vreme, priroda njihove profesije im je gotovo jamčila jezivu nasilnu smrt. Premda su se neki gladijatori obogatili dobijajući nagrade posle pobeđe i mogli da se povuku i uživaju u ugodnom životu, većina nije dugo živela i umirala je na ogromnoj, krvlju umrljanoj peščanoj površini dok su im povici gomile nadjačavali bubnjanje krvi u ušima.

A ipak u čudnom paradoksu koji leži u srcu tajne istorije gladijatora, svetina je prema onome što je volela takođe gajila i najveći prezir. Rimski narod je na gladijatore gledao s nipoštaštvanjem čak i kad je kličući pozdravljao njihove pobeđe i negodujući zahtevao kažnjavanje njihovih poraza.

Nesporno su, međutim, uživali u predstavi. Ogromna većina ljudi bi danas nesumnjivo užasnuto skrenula pogled sa prizora u areni. Videti kako divlja zver muškarca ili ženu komada ili ih žive jede bilo bi nepodnošljivo čak i jedan jedini put, a kamoli posmatrati to po čitav dan, pa i po nekoliko dana. I pored toga, ono što je istoričar Majkl Grant nazvao „najgadnijim krvavim sportom koji je ikad izmišljen“ stari Rim je veoma voleo, i to ostaje jedan od najmučnijih aspekata kulture koja je svetu u nasleđe ostavila toliko toga plemenitog i lepog.

No u isto vreme bilo bi veoma pogrešno posmatrati ovakve predstave isključivo u kontekstu savremenog morala. Primenjivati naše vrednosti na civilizaciju od pre dve hiljade godina apsurdno je i sigurno nam neće pomoći da razumemo igre i razloge njihovog nastanka. U našem dobu ljudski se život ceni i poštuje iznad svega ostalog (makar u teoriji);

nanošenje bola drugim osobama zarad uživanja smatra se izopačenim i neshvatljivim. Ali takav stav u drevnom svetu jednostavno nije postojao. Moral je u rimskoj državi bio složeniji. Izbegavali su bespredmetnu okrutnost kad god je bilo moguće, a nigde toliko upečatljivo kao u ophođenju prema pokorenim narodima. Osveta nije bila nešto čemu su se Rimljani olako prepuštali. Umesto toga, smatrali su da će valjanim ponašanjem prema poraženim neprijateljima izbeći podsticanje onih neprilika koje bi uticale na profitabilno upravljanje novom provincijom. Istina, ljude jesu masakrirali i odvodili mnoge ratne zarobljenike koji će kraj dočekati u areni, ali to je bilo poslednje za čim su posezali, sredstvo za konačan obračun s nepomirljivim neprijateljem.

Kazne, uključujući najstrašnija mučenja, odmeravane su pred gledalištem i bile grozne i svirepe u zaista neverovatnoj meri – ali nisu bile proizvoljne. Vršene su iz tačno određenih razloga, u skladu s prirodom počinjenog zločina i bile ravne patnjama koje je pretrpela žrtva zločina.

Iako bi događaje u areni trebalo posmatrati nezavisno od savremenih predubedenja, ipak je zanimljivo pratiti trag koji su igre ostavile na naše vreme. Većina nas ima interesovanja čiji su koreni očito u drevnim gladijatorskim predstavama. Odjeci lova na zveri u areni vide se kod Britanaca, koji i danas oblače naročitu odeću i šepureći se odlaze u lov na lisice. Naši sportisti su takođe tek bleđi odjeci drevnih boraca; naši mačevaoci se služe tupim rapirom umesto mačevima i trozupcima, pa su teške povrede retke. Naši fudbaleri, ragbisti i teniseri pokazuju veštinu i agresivnost pred hiljadama bučnih gledalaca i milionima koji gledaju televizijske prenose. Kad se završi fudbalska utakmica, nije sasvim nepoznato da navijači protivničkih ekipa izlaze na ulice i tuku se jedni s drugima. Dolazi do povreda i smrti, a oni koji sebe smatraju civilizovanim žale zbog nasilja i krvoprolića. Upravo se

to događalo u drevnom svetu: u danima održavanja igara, navijači iz suparničkih gradova međusobno bi se vređali, ispisivali uvredljive grafite po zidovima, došlo bi do tačke usijanja i otpočinjalo bi nasilje.

Što se tiče rimske ljubavi prema nasilju, ne možemo, sasvim iskreno govoreći, ozbiljno tvrditi da se naša kultura istinski gnuša nasilja. Kao što su neretko primećivali hroničari drevnog sveta, savremeno društvo i dalje oseća potrebu da gleda nasilne događaje, pa bio to boksterski meč ili prizori na bioskopskom platnu. Ratovi koje vodimo (iz valjanih ili pogrešnih razloga) postali su još samo jedna grana estradne delatnosti, zahvaljujući sveprisutnosti elektronskih medija, uključujući kamere pričvršćene na glave raketa. Stoga treba da se zapitamo je li lako osuditi okrutnost drevnih društava poput Rima kad naši političari bezbrižno opravdavaju bombardovanje i spaljivanje nedužnih građana po drugim zemljama, ili zarađuju na oružju što se prodaje represivnim režimima u svetu.

Ova je knjiga, stoga, pokušaj da se prikaže istorija rimskih igara a da se pri tom ne podlegne anahronom nametanju naših moralnih stavova s početka dvadeset prvog veka. Istražićemo strašni svet gladijatora i gladijatorskih borbi, od njihovog porekla u nasilnim ritualima u čast mrtvih do njihovog ukidanja posle gotovo hiljadu godina. Mada se uz gladijatore najčešće vezuju prizori gde se dva muškarca bore na smrt ili gde bespomoćnog hrišćanina jedu lavovi, postoji mnogo više elemenata koje treba da razmotrimo. Igre nisu bile tek lakoumna zabava za beslovesne plebejce; one su imale glavnu ulogu u političkom i kulturnom životu Rima. Ispitaćemo različite oblike borbe, od gladijatorskog oružja i borilačkih stilova do neverovatno razrađenih zabava u vidu pomorskih bitaka. Takođe ćemo pogledati dramatične rekonstrukcije pojedinih zbivanja, u kojima su osuđeni pre-

stupnici prisiljavani da igraju uloge raznih kobnih likova iz grčke i rimske mitologije.

Opisaćemo poreklo amfiteatra, jedne od najprepoznatljivijih i najveličanstvenijih arhitektonskih formi drevnog sveta, kao i retke ali značajne običaje careva poput Kaligule i Komoda, koji su se i sami borili kao gladijatori. Poglavlje dvanaest, pod nazivom *Jedan dan na igrama*, može se opisati kao centralni deo knjige: njegova namera je, a nadam se i da će u tome uspeti, da čitaocu dočara atmosferu dana provedenog na gladijatorskoj priredbi.

Kako je ova knjiga zamišljena pre kao popularna priča o gladijatorskim borbama nego kao akademska ili naučna studija, u tekst nisam unosio fusnote po brojevima. U knjizi su navedeni bibliografija i spisak preporučene literature za one čitaoce koji žele da detaljnije prouče ovaj fascinantni i uznemiravajući aspekt drevne istorije.

PRVO POGLAVLJE



Dužnost prema mrtvima

I

POČECI

Stotine hiljada ljudi poslate su u smrt u amfiteatrima starog Rima, bilo da su se borili međusobno ili da su bili prisiljeni da dožive napade divljih životinja. Jedva možemo zamisliti agoniju osuđenih prestupnika i robova, prepuštenih raljama i kandžama mesožderskih zveri, uzdrhtalih tela, ujedanih, pokidanih i razvlačenih po krvlju natopljenom pesku arene uz odobravajuće klicanje okupljene rimske svetine. Kakav neizreciv užas mora da je propratio poslednje minute života ratnog zarobljenika isteranog u arenu bičem i usijanim gvoždem za žigosanje, koji je, pretrpevši poraz od gladijatorskog protivnika, čekaao sud razularene rulje i priređivača igara, u čijim mu je čudljivim rukama ležala sudbina.

Gladijatori, čije su borbe rasonodile rimski narod u doba Republike i Carstva, spadaju u najčuvenije ali i najtajanstvenije grupacije u istoriji. Njihova slava sačuvana je i u pisanoj i u likovnim umetnostima koje su opstale sve do naših dana, a njihovi podvizi nadahnuli su mnoge filmove. Od starog *Spartaka* do najnovijeg kinematografskog ostvarenja,

Gladijatora, ovi strahoviti borci (muškarci i žene) i dalje zao-
kupljaju našu maštu.

Život rimskog gladijatora bio je ispunjen uzbuđenjem i opasnošću. Svrstavali su se u najžilavije ratnike, a surova obuka ih je pripremala za titanske borbe koje će voditi među sobom. Prava je ironija to što, premda mnogo znamo o životu gladijatora kao grupe, vrlo malo znamo o životima pojedinaca. Izlišno je reći da nijedan za sobom nije ostavio pisane tragove koji bi nam pružili podatke s njihove tačke gledišta. Drugi razlog za nepostojanje informacija jednostavan je – retki od njih su poživeli dovoljno dugo da bi postali slavni čak i u svoje vreme. Većina gladijatora je realno mogla očekivati da će se boriti tek dva-tri puta pre no što budu ubijeni u areni. S izuzetkom Spartaka, nijedan nije zaista zaslužio značajno mesto u zabeleženoj istoriji. Iako znamo imena nekih gladijatora, i u klasičnoj literaturi možemo naći odlomke s opisima njihovih podviga, zapravo nemamo nikakva temeljna saznanja o njihovom ličnom životu.

Život gladijatora u starom Rimu bio je ambis krvavog mraka osvetljen tek slabo mogućnošću sticanja časti, bogatstva, javne hvale i ljubavničke pažnje obožavateljki. Većina je dovučena iz razbaštinjenih redova zločinaca, robova i ratnih zarobljenika. Tek nekolicina slobodnih građana svojom voljom je odlučila da stupi u redove gladijatora. Izgledi da će preživeti, a kamoli uspeti, bili su neverovatno mali.

Prvo gladijatorsko nadmetanje u samom Rimu odigralo se 264. g. p. n. e. a organizovao ga je Decim Junije Brut u čast svog preminulog oca. U krvavom takmičenju učestvovala su tri para robova, poznatih pod nazivom *bustuarii* (od *bustum*, što znači grob ili pogrebna lomača); održano je na tržnici *forum boarium* (Volujski trg). Ovo nadmetanje se zvalo *munus* ili „dužnost“ koju prema mrtvom pretku imaju potomci a s ciljem da se sačuva uspomena na pretka. Takmi-

čenja su verovatno počinjala devetog dana nakon pogreba, što je bio poslednji dan oplakivanja preminulog.

U godinama koje su usledile pošto je održana *munus* Decima Junija Bruta, nove *munera* priređivane su za istaknute osobe. Ponavljane su svakih pet godina posle smrti dotičnog lica, ili, u nekim slučajevima, svake godine. Prema Festu, učenjaku iz drugog stoleća naše ere, gladijatorska borba nije bila toliko okrutna kao kad se na žrtvu prinese čovek, što je ranije bio običaj. Ovakvim žrtvama svrha je bila da umrlog nahrane krvlju živih, što je pojava koja se poštovala u mnogim drevnim kulturama. Savremeni naučnici se slažu sa Festom i ističu da gladijatorska nadmetanja jesu izvestan napredak u odnosu na ljudske žrtve, pošto je iz rituala makar pobednik živ izlazio, a povremeno i poraženi.

Običaj da se *forum boarium* koristi za nadmetanja ubrzo se uvrežio. Ranije su na ovom području mesari i piljari držali svoje tezge; na njihovo mesto kasnije su došli otmeniji poslenici koji su svoje fasade ukrašavali štitovima zarobljenim od lokalnih neprijatelja Rima. Bio je to živ i metežan kraj prepun ljudi koji su se tiskali po vrućini i buci. U otprilike pravougaonom centralnom prostoru Volujskog trga, oivičenom na jugoistoku Velikim cirkusom (*Circus Maximus*, dom čuvenih trka dvokolica), a na zapadu Tibrom, sa jedne strane su se nalazila dva niza radnji a s druge hram Sloge. Tu su takođe bili i naspramni hramovi Fortune i Mater Matute, sagrađeni krajem šestog veka pre naše ere, i njihovi žrtvenici. Neki spomenici, poput hrama Portuna (boga pristaništa) i kružnog Herkulovog hrama, kasnije će tu biti podignuti.

Prve gladijatorske borbe bile su prilično obične, primitivne, lišene ekstravagancije i suptilnosti u svirepostima što će kasnije biti prikazane u amfiteatrima Rima i ostalih gradova i varoši. Borbe u tom prvobitnom obliku posmatralo je vrlo malo gledalaca, koji su se morali zbiti jedan uz drugog, gurati

se i tiskati, upinjati se i izvijati vratove da bi videli krvavu radnju što se odvijala pred njima. Ti neotesani skupovi, gde su se gledaoci brzo smeštali tamo odakle su mogli imati pristojan pogled, u sebi su nosili seme veličanstvenih predstava u potonjim godinama. Bile su to primitivne prilike za borbu i ništa više, a izvesno nisu pripremane ni režirane onako kako će docnije postati uobičajeno. U ovoj fazi *munera* su i dalje posmatrane isključivo u okvirima religioznog obreda, a to osećanje je možda pojačavao vrlo mali prostor u kojem su se odigravale borbe. Ženama nije bilo dozvoljeno da prisustvuju.

Ubrzo su, međutim, sedišta postavljena i iznajmljivana gledaocima, koji su tako malo udobnije mogli posmatrati gladijatorsku borbu. U ovoj fazi su svi bili naoružani jednako – kao Samniti, žestoko planinsko stanovništvo južne Italije koje je Rim porazio u četvrtom veku pre naše ere. Svaki gladijator je nosio dugi pravougaoni štit (*scutum*), ravan mač (*gladius*, iz čega je izvedena reč „gladijator“), kacigu i štitnike za potkolenice. Premda ne znamo tačno kako su ove borbe organizovane, jasno je da je broj parova koji je učestvovao stalno povećavan u prvih sto godina gladijatorskih *munera*, sa tri na dvadeset pet a potom na šezdeset. Ali činjenica da je broj gladijatora koji učestvuju u borbi povećan ne znači da su same borbe u ovo doba bile uobičajene. I dalje su, u stvari, bile iznimne.

Poreklo samih ceremonija bilo je prekriveno velom tajne čak i za same Rimljane, iako je verovatno da su *munera*, kao dužnosti prema mrtvima ili, tačnije, obredi izvođeni u spomen na svete pogrebne obrede, nastale iz običaja žrtvovanja robova ili ratnih zarobljenika u spomen na slavne pokojnike. Po legendi, ovo vodi poreklo iz Kampanije (koja će kasnije postati čuveni centar za gladijatorsku obuku), po zahtevu drevnih bogova, od kojih se za neke pričalo da i dalje žive

na raznim mestima po Sredozemlju. Kao i sve legende, i ovu treba oprezno prihvatiti: mnoge rane tekstove koji podržavaju ovu tezu stvorili su hrišćanski propagandisti u nastojanju da diskredituju paganizam.

Prema istoričaru Festu: „Bio je običaj da se zarobljenici žrtvuju na grobovima smelih ratnika; kada je surovost ovog običaja postala očigledna, odlučeno je da se pred grobom održi gladijatorska borba.“ Ako je način na koji su ovi nesrećnici umirali ponešto i promenjen, svrha je ostala ista – njihova krv je prolivana da bi se umirili duhovi pokojnika. Rimljani, koji su ideje o zagrobnom životu preuzeli iz Grčke i Etrurije, plašili su se moći mrtvih i poštovali je kao i mnogi drevni narodi. Verovali su da duhovi povremeno mogu da ulaze u svet živih i čine svakojaka nepočinstva, uključujući i to da odvlače ljude sa sobom na drugi svet. Ovi strahovi su u velikoj meri ublažavani raznim javnim i privatnim obredima koji su za cilj imali da ograniče moći mrtvih i njihov povratak na ovaj svet svedu na određene dane.

Premda su prema mrtvima postojala osećanja straha i poštovanja, u religiji starog Rima mrtvi nisu smatrani nužno opasnim i agresivnim. Njihovo neprijateljstvo bi bilo izazvano jedino ukoliko se dužnosti prema njima ne bi valjano obavile. Rimljani su mrtvaca smatrali senkom lišenom suštine, „prazninom“. Prolivanjem ljudske krvi, tečnosti samog života, mrtvi bi se umilostivili i vraćala im se prolažna stvarnost.

S godinama, međutim, veza sa religioznim obredima bleдела je sve dok se na gladijatorske borbe nije počelo dolaziti upravo radi samih borbi. *Munera* nisu bile česte u poređenju sa *ludi* (igrama), poput trka dvokolica, i to mora da je u velikoj meri doprinelo njihovoj ogromnoj popularnosti. Njihov značaj za politički život Rima takođe je znatno porastao, naročito u vreme Republike, kada je Senat strogo kontrolisao

sve oblike javnih nastupa s izuzetkom gladijatorskih borbi. Svi ostali događaji bili su utvrđeni kalendarom priredbi, koji su nadzirali magistrati.

KALENDAR PRIREDBI

Kao i mnogi drevni narodi, i Rimljani su proslavljali prirodni ciklus nizom svetkovina gde su bogove od kojih je zavisila žetva umirivali na još jednu godinu. U vreme rimskog procvata i vojnih pobjeda ove proslave su u mnogim slučajevima postale javne svečanosti, premda su održane veze s bogovima. Najzad su postale redovan događaj tokom čitave godine i važan deo ritma rimskog života.

U proleće, od 28. aprila do 3. maja, održavane su *Ludi Florales* kako bi se osigurala dobra žetva. Publika, odevena u raznobojnu odeću što podseća na paletu boja u prirodi, prisustvovala je pozorišnim predstavama i cirkuskim igrama, gde su između ostalog oslobađani zečevi i koze, što je simbolisalo plodnost. Postupak bi se zatim dovršavao žrtvom prinetom boginji Flori. Na ove *ludi* dolazili su svakojaki ljudi, uključujući običan svet i bludnice (bludnice su ih vremenom počele smatrati svojom svetkovinom), a kad bi pala noć, razularena svetina prepuštala se svetkovanju pohotničnosti prirode. Praznik se napajao pićem i požudom, a čak su i glumice u pozorišnim predstavama skidale odeću kad bi publika to tražila.

Nisu sve igre održavane svake godine. *Ludi Saeculares* svetkovane su svakih sto godina u maju i junu, a trebalo je da osiguraju postojanje sveta za narednih sto godina. Održavale su se noću na Marsovom polju i prvobitno ih je (prema legendi) osnovao Publije Valerije Poplikola 509. godine pre naše ere. Jedan od njegovih predaka, kako priča kaže, otkrio

je na šest metara pod zemljom žrtvenik podzemnih božanstava Dis Patera i Prozerpine.

Podzemni bogovi (*Dis Inferi*), verovalo se, izazivaju pomoć, što je smatrano ispoljavanjem njihovog nezadovoljstva. Bilo je važno umilostiviti ih i to je bio razlog za *Ludi Taurei Quinquennales*, priređivane svake pete godine 25. i 26. juna. Tada su se igre održavale u *Circus Flaminius* (Flaminijevom cirkusu), uključujući i trke konja, borbe bikova i žrtvovanje. Poslednja zabeležena svečanost održana je 186. godine pre nove ere.

Ludi Apollinares proslavljene su prvi put 211. godine pre naše ere u čast Apolona, od koga je tražena pomoć protiv Hanibala. Kartaginski osvajač je neposredno pre toga porazio Rim i činilo se da je grad osuđen na propast. Na kraju je Rim ipak isterao Hanibala iz Italije i uspostavio kontrolu nad istočnim Sredozemljem. Otada su svake godine Apolonove igre održavane od 6. do 13. jula, uključujući pozorišne predstave i lov na divlje životinje. Apolon se takođe smatrao bogom isceliteljstva i za vreme igara su mu prinošene žrtve, a tom prilikom su svi prisutni nosili vence od cveća.

Krajem jula, dok su usevi zrili na poljima, održavaće se još jedne igre nazvane *Ludi Victoriae Caesaris* u čast Julija Cezara i boginje Viktorije, tesno povezane sa Cezarom. Ove igre uspostavljene su posle bitke kod Farsale 48. godine pre naše ere i sastojale su se od cirkuskih igara i scenskih priredbi.

Poreklo ostalih priredbi u kalendaru neizvesnije je, a neke su vrlo brzo izgubile prvobitnu namenu. *Ludi Romani* prvobitno su proslavljane 13. septembra u čast trijumfa, a bile su posvećene Jupiteru Najboljem i Najvećem. Prema Liviju, ustalile su se 366. godine pre naše ere. Ali kasnije su održavane od 4. do 19. septembra. Počinjale su povorkom koja se kretala od Kapitola do Velikog cirkusa, gde je prinošena žrtva.